

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ШАЧКОВСЬКА Любов Сергіївна

УДК 342.8:329

**ЕЛЕКТОРАЛЬНА ФОРМУЛА ЯК ЧИННИК
СТРУКТУРУВАННЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата політичних наук

Дніпропетровськ – 2009

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі філософії та суспільствознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент
КАРАСЕВИЧ **Анатолій Олександрович**,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини, декан історичного факультету

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, доцент
ПОБОЧИЙ **Іван Андрійович**,
Національна металургійна академія України,
м. Дніпропетровськ, завідувач кафедри соціології та
політології

кандидат політичних наук, доцент
РУДІК **Олександр Миколайович**,
Дніпропетровський регіональний інститут
державного управління Національної академії
державного управління при Президентові України,
заступник директора з наукової роботи

Захист відбудеться 11 грудня 2009 р. о 10.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 08.051.08 Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара за адресою: 49027, м. Дніпропетровськ, пл. Т.Г. Шевченка, 1 (парк ім. Т.Г. Шевченка), Палац студентів ДНУ, к. 30.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці ім. О. Гончара Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара за адресою: 49050, м. Дніпропетровськ, вул. Казакова, 8.

Автореферат розісланий 5 листопада 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

С.В. СТАВЧЕНКО

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Становлення громадянського суспільства вимагає належного формулювання, відображення та представлення багаточисельних політичних інтересів, що існують у суспільстві та впливають на його життя. Політичні партії є суспільним інститутом, який покликаний об'єднувати громадян навколо загальнодержавних проблем. Партійна система чітко відображає ступінь розвитку політичної, економічної, культурної сфери суспільного життя.

Загальноновизнаним сьогодні є той факт, що партійна система має велике значення для функціонування демократії. Партії виступають посередником між громадянським суспільством і державою та є одним із базових інститутів сучасного суспільства, без якого неможливо уявити існування представницької демократії, яка, в свою чергу, передбачає прийняття владних рішень виборними особами, які отримують легітимні владні повноваження за допомогою інституту виборів. Саме через партії народ визначає своїх представників і наділяє їх мандатом на реалізацію його суверенних прав.

Обрання типу виборчої системи вимагає практичної оцінки політичних потреб та можливостей держави, це не просто суто технічна проблема, але й проблема, яка торкається культурної сфери, має вартісний вираз і може мати колосальні наслідки для функціонування політичної системи суспільства в цілому. У перехідних суспільствах той чи інший тип виборчої системи може не тільки не допомогти вирішити проблеми адекватного парламентського представництва та структурування законодавчого органу, а й навіть загострити соціальні та політичні проблеми.

Якщо партійну систему розглядати як сукупність політичних сил, представлених у вищому законодавчому органі держави, то вона буде виступати головним чинником, від якого залежить ефективна робота парламенту, а отже, політична система країни в цілому. Тому актуальним є питання встановлення чинників та механізмів, що впливають на стан партійної системи, яка перебуває у постійній взаємодії з виборчою, а також з іншими елементами політичної системи суспільства.

Взаємодії виборчої та партійної систем у розвинутих західноєвропейських країнах в зарубіжній політології приділяється значна увага, а взаємодія ж цих двох систем у країнах перехідного типу, до яких належить Україна, залишається маловивченою. Тому, особливо важливим є дослідження основних тенденцій розвитку виборчої та партійної систем України у зв'язку з її переходом від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської форми правління, а також встановлення шляхів впливу виборчої системи на партійну, з'ясування чинників та механізмів, що зумовлюють характер взаємодії двох систем. Аналіз такої взаємодії

дозволить визначити шляхи подальшого вдосконалення виборчого законодавства, структуризації парламенту, що є нагальною потребою для ефективної співпраці законодавчої та виконавчої гілок влади.

Зв'язок між виборчою та партійною системою для стабільно демократичних суспільств достатньо добре розроблений у працях західних політологів Г. Алмонда, Є. Вятра, М. Дюверже, А. Лейпхарта, С. Ліпсета, С. Роккана, Дж. Сарторі, Р. Таагепери, М. Уоллерстайна, М. Шугарта, С. Хангтінгтона та інших фахівців. З вітчизняних дослідників питаннями взаємозв'язку виборчої та партійної систем займаються І. Кресіна, Г. Малкіна (Мазуренко), М. Обушний, А. Пахарев, Є. Перегуда, І. Побочий, М. Примуш, О. Рудік, Ю. Шведа та інші вчені.

Особливість пропонованого дослідження полягає у розкритті в умовах перехідного суспільства механізмів впливу електоральної формули на процеси структурування партійної системи, результатом яких є створення формату партійної системи. Новітня історія та сучасні події України красномовно показують, що зміна електоральної формули на парламентських виборах завжди призводила до зміни формату партійної системи. Це свідчить про прямий причинно-наслідковий зв'язок — електоральна формула є провідним чинником (причиною) переструктурування (наслідок) партійної системи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження пов'язаний із розробкою наукової теми "Соціальні виміри сучасного українського суспільства", що її здійснює кафедра філософії та суспільствознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Мета і завдання дослідження. Мета даного дисертаційного дослідження полягає в розкритті причинно-наслідкового зв'язку між електоральною формулою та процесом структурування партійної системи сучасної України.

Для досягнення цієї мети в роботі визначаються такі завдання:

- визначити й охарактеризувати об'єкти, що вступають у партійне формування (системодію) в сучасній Україні;
- окреслити умови перетворення об'єктів, що вступають у партійне формування (системодію), у специфіковані об'єкти (компоненти) партійної системи в сучасній Україні;
- виокремити властивості електоральної формули як формуюючого фактору партійної системи сучасної України;
- розкрити основні ефекти електоральної формули в процесі партійного формування в сучасній Україні;
- прослідкувати процес формування партійної системи сучасної України в контексті електоральних взаємодій.

Об'єкт дослідження — це партійна система сучасної України.

Предмет дослідження — це вплив способу визначення переможців на виборах (електоральної формули) на процеси структурування партійної системи сучасної України.

Методи дослідження. Для реалізації мети роботи застосована комплексна методика, яка поєднує методи системно-структурного та системно-компонентного аналізу, що забезпечило єдність гносеологічного, соціально-філософського та політологічного аналізу впливу електоральної формули на процеси структурування партійної системи, евристичність теоретичних висновків. У роботі активно використовуються загальнологічні методи (аналізу та синтезу, індукції та дедукції, змістовно-описовий, класифікації тощо). Використання порівняльного, ретроспективного та змістовно-дескриптивного аналізу дозволило прослідкувати еволюцію підходів щодо визначення та концептуалізації партійної та виборчої систем; метод моделювання застосований для опису взаємодії специфікованих об'єктів (компонентів) партійної системи та системоутворюючого фактору; метод інтерполяції дозволив пояснити процес структурування партійної системи сучасної України.

Наукова новизна отриманих результатів. У ході даного дисертаційного дослідження вперше у вітчизняній політичній науці розроблена концепція, яка визначає та пояснює вплив електоральної формули на процеси структурування партійної системи в сучасній Україні. Дана концепція конкретизується у таких положеннях наукової новизни:

— встановлено, що партійна система України на сучасному етапі її розвитку має три основоположні виміри: світ політичних партій (сукупність інституціоналізованих політичних партій) – як внутрішнє середовище; електоральні партії (об'єкти світу політичних партій, що набули статусу суб'єктів виборчого процесу на парламентських виборах) – як компонентна структура та електоральна формула (спосіб переведення голосів виборців у місця в парламенті) – як системоутворюючий фактор;

— розкрито принцип дії механізму перетворення об'єктів світу політичних партій у специфіковані об'єкти партійної системи, а саме: інституціоналізовані політичні партії (та/або їх об'єднання) вступають у партійне системоутворення (системодію), в ході якого перетворюються в електоральні партії (та/або виборчі об'єднання, створені на партійній основі) за вирішальним впливом електоральної формули, котра стимулює (заохочує) чи навпаки стримує участь політичних партій у виборчому процесі;

— уточнено, що електоральна формула, яка застосовується на виборах народних депутатів України, зв'язує розподіл прихильників тієї чи іншої групи та визначає формат партійної системи таким чином, що електоральні партії, заручившись підтримкою певної частини виборців, перетворюються на специфіковані об'єкти партійної системи — політичні партії (та/або їх об'єднання), які володіють потенціалом утворення коаліції, або впливу на тактику конкуренції партій і конструюють формат партійної системи;

— з'ясовано, що процес партійного структурування в сучасній Україні проходить дві фази: первинної структуризації (коли визрівають необхідні передумови існування партійної системи, формуються відповідні умови, ресурси, інфраструктура тощо, будується інституційний каркас майбутньої партійної системи) та вторинної структуризації (коли існування партійної системи передбачає етапи конструювання формату та його подальшого відтворення, що відповідають інформаційному етапу системоутворення, та етапи функціонування і розвитку, які безпосередньо пов'язані з етапом реалізації системоутворення);

— доведено, що становлення та розвиток партійної системи в незалежній Україні відбувалися за детермінуючим впливом електоральної формули — мажоритарна система виборів створювала умови для конструювання мультипартійного формату з дрібними, вкрай атомізованими, слабкими партіями; із введенням змішаної системи при 4-ох відсотковому бар'єрі відбулося перетворення атомізованої системи в систему поляризованого плюралізму; запровадження пропорційної системи із закритими списками при 3-ох відсотковому бар'єрі призвело до формування системи поміркованого плюралізму.

Практичне значення отриманих результатів. Проведена концептуалізація впливу електоральної формули на процеси структурування партійних систем дозволяє глибше проникнути в сутність партійної системи на сучасному етапі розвитку українського суспільства, створює необхідне теоретико-методологічне підґрунтя для подальшої розробки проблеми взаємовпливу виборчої та партійної систем, взаємодії з іншими підсистемами політичної системи сучасної України.

Особливо важливого значення результати даного дослідження набувають у галузі політичних технологій, оскільки визначається зв'язок процесів партогенезу та виборів. Матеріали даної роботи можуть бути використані в навчальному процесі, особливо в системі фахової підготовки політологів.

Особистий внесок здобувача. Постановка та вирішення всього комплексу завдань даної дисертації здійснені самостійно. За темою дослідження автором одноосібно підготовлено 5 публікацій.

Апробація результатів дисертації. Окремі положення даного дисертаційного дослідження були апробовані в одноосібних доповідях на Всеукраїнській науковій конференції "Парламентські та позапарламентські способи представництва суспільних інтересів в Україні" (м. Дніпропетровськ, 25 квітня 2008 р.); II Всеукраїнській науково-практичній конференції "Модернізація політичної системи України: стан та перспективи розвитку" (м. Луганськ, 23 жовтня 2008 р.) та Міжнародній науковій конференції "Розвиток політичних систем та інститутів державного управління пострадянських країн" (м. Чернівці, 9-10 квітня 2009 р.).

Основні положення дослідження були обговорені на теоретичному семінарі кафедри філософії та суспільствознавства Уманського державного педагогічного університету імені П. Тичини в червні 2009 р.

Публікації. Автором одноосібно опубліковано 5 статей у фахових виданнях, що входять до переліку видань, рекомендованих ВАК України.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаної літератури. Загальний обсяг дисертації становить 184 сторінки. Список використаної літератури містить 196 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету й завдання, окреслено об'єкт і предмет, описано методика дослідження, визначено наукову новизну роботи, розкрито практичне значення отриманих результатів дослідження, їх апробація.

Перший розділ **"Теоретико-методологічні засади вивчення взаємовпливу виборчої та партійної систем"** містить огляд наукових публікацій із проблематики дисертації та опис методологічної моделі дослідження.

У першому підрозділі *"Ступінь наукової розробки проблеми взаємовпливу виборчої та партійної систем"* зазначено, що дисертаційна проблематика достатньо активно розроблялася як зарубіжними, так і вітчизняними фахівцями, проте вона ще далека від розв'язання. Зарубіжні вчені (Г. Алмонд, Ф. Алєскєров та П. Ортєшук, В. Богданор і Д. Балтер, Дж. Грумм, К. Джанда, Г. Екштеїн і Д. Аптер, М. Дюверже, Е. Лєйкман і Дж. Ламберт, А. Лєйпхарт, А. Надаїс, С. Нойман, А. Панєб'янкo, М. Пєдєрсєн, Д. Рей, А. Рів і А. Вар, Дж. Сарторі, К. М. де Сільва, Р. Таагєпєра і М. Шугарт, М. Уоллєрстайн, Д. Фарєлл та інші) здебільшого досліджували взаємодію виборчих і партійних систем на основі досвіду розвинутих західноєвропейських країн і США, які мають усталені партійні системи, де політичні партії мають монополію на участь у виборчому процесі. В перехідних суспільствах виділені ними закономірності мають часткове відображення через неусталеність партійної системи. Специфіка розгляду взаємодії виборчої і партійної систем російськими (Н. Анохіна та Є. Мєлєшкіна, В. Гєльман, Г. Голосов, С. Заславський, Л. Зуєва, А. Ковлєр, Г. Пушкарьова, А. Сухов і С. Триканова, О. Шабров, Т. Шмачкова, Н. Яргомська та інші) та українськими (Д. Арабаджиєв, С. Бабій, В. Бебик, І. Бєкєшкіна, Л. Бєрєнштєїн, О. Бойко, А. Бородай, В. Волошин, О. Гєйда, В. Гончарук, О. Дєргачов, Ю. Дрєваль, Л. Дунаєва, О. Єржов, В. Журавський, С. Здіорук і В. Бичєк, М. Кармазіна, Т. Кіс, А. Кіссє, Б. Козак, В. Колюх, Л. Корміч та Д. Шєлєст, Л. Кочубєй, І. Крєсіна та Є. Пєрєгуда, І. Курас, В. Литвін, В. Лукін, Б. Максимєць, Г. Малкіна (Мазурєнко), О. Нєльга, А. Пахарєв, І. Поліщук, А. Постол, М. Примуш,

М. Рагозін, А. Романюк, Н. Ротар, В. Рябіка, І. Рябіка, С. Рябов, В. Сергєєв, О. Скібіна, О. Стаценко, С. Топалова, Ю. Шведа, І. Шкурат, К. Шкуненко, В. Яворський та інші) авторами полягає в тому, що ці процеси, характеризуючись об'єктивними економічними та соціальними чинниками, водночас відбуваються під впливом свідомості та культури людей. У її основі лежить політична культура, яка є сукупністю стійких форм політичної свідомості та поведінки, характеру і способів функціонування політичних інститутів у межах певної політичної системи та визначає характер і особливості конкретної політичної системи, політичний режим, динаміку і спрямованість політичних процесів.

У ході наукової розробки дисертаційної проблеми розкрито основний зміст базових понять дослідження — "партійна система" і "виборча система", хоча загальноприйнятого визначення вони поки не дістали. При визначенні партійної системи особливу увагу слід звернути на те, що вона формується під впливом багатьох чинників: конкретного співвідношення політичних сил, історичних традицій і обставин, особливостей етнонаціонального складу населення, впливу релігії та інших. Характер партійної системи визначається можливістю й ступенем реальної участі легально існуючих політичних партій у формуванні державних органів (перш за все уряду), а також можливістю впливу цих партій на вироблення й здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави. Партійну систему доцільно розглядати як систему утворення каналів (комунікації), що дає можливість розглядати її в динаміці, тобто як послідовність етапів існування партійної системи. Через механізми партійної системи уможлиблюється виконання політичними партіями своїх соціальних функцій: здійснення зв'язків між громадянським суспільством і державою, інтеграція інтересів різних соціальних груп населення, вироблення альтернативних програм політичного розвитку суспільства тощо.

Стосовно виборчої системи необхідно зазначити, що її розглядають у широкому та вузькому значенні. У вузькому значенні виборчі системи визначають, згідно кількості відданих під час виборів голосів, які переходить у місця у виборних органах, і тому системи впливають на поведінку виборця. Причому, як правило, йдеться про місця в парламенті — президентські вибори і вибори на будь-яку керівну виборну посаду вимагають окремої оцінки. Тому у вузькому значенні виборча система є синонімом електоральної формули, яка визначається як правила розподілу місць у парламенті за наслідками виборів і/або визначення переможців у відповідних округах. У широкому значенні виборча система характеризує весь комплекс формальних і неформальних інститутів (норм, правил), пов'язаних із виборами.

В основі класифікації виборчих систем покладено метод виборів (тобто електоральна формула). За цим критерієм виокремлюється мажоритарна та пропорційна виборчі системи: виборча система є мажоритарною, якщо голосування відбувається в одномандатних округах, у яких переможець одержує все; виборча система є пропорційною, якщо голосування відбувається в

багатомандатних округах і переможці визначаються пропорційно до отриманих голосів. Можливе існування змішаних систем, коли в одних виборах поєднуються пропорційний і мажоритарний метод.

У другому підрозділі *"Методика дослідження впливу електоральної формули на процеси структурування партійної системи"* описано методику даної наукової роботи, основу якої становить концепція елементарної системи В. В. Казанєвської. Згідно з цією концепцією об'єкт називається елементарною системою в тому випадку, коли процес його утворення та існування задовольняється наступними умовами:

1) умова збереження та специфікації: у процесі системоутворення бере участь деяка кількість об'єктів, які зберігають своє існування і набувають нової специфікованої властивості або функції, що перетворює об'єкт у компонент системи;

2) умова погодження, яка відображає механізм системоутворення і визначається тим, що об'єкти-компоненти набувають загальної властивості (або конкретних його значень), яка здобула назву "системоутворюючий фактор", або "с-фактор";

3) умова цілісності: відображає наявність інтегративної функції, яка є наслідком процесу погодження між об'єктами-компонентами системи;

4) елементарне системоутворення здійснюється у два етапи – інформаційний етап та етап реалізації, крокуючи від першого до другого.

Стратегія наукового пошуку передбачає: визначення політичної партії як компоненту партійної системи (через її функції та інституційні ознаки), прослідкувавши процес переходу об'єктів світу політичних партій у специфіковані об'єкти партійної системи; розкриття механізму системоутворення за допомогою системоутворюючого фактору, в якості якого пропонується розглядати електоральну формулу; опис процесу системоутворення партійної системи на етапах первинного і вторинного її структурування, показавши динаміку формування партійної системи на прикладі сучасної України.

Другий розділ **"Формування компонентної структури партійної системи сучасної України"** присвячено розкриттю особливостей утворення інституціоналізованих політичних партій як організаційної основи партійної системи.

У першому підрозділі *"Українські політичні партії як об'єкти партійного системоутворення (системодії)"* визначено, що партійна система як сукупність пов'язаних між собою компонентів — інституціоналізованих політичних партій, а також їх об'єднань (блоків, коаліцій тощо) — репрезентована трьома основоположними вимірами: світом політичних партій (багатопартійність, а також як специфічний випадок — однопартійність), який визначається як внутрішнє середовище системи; електоральними партіями, які розглядаються як специфіковані об'єкти та ті, які утворюють компонентну структуру системи; електоральною формулою, що

чинить системоутворюючий вплив на процеси структурування системи. В Україні базовим виміром у цій тріаді є внутрішнє середовище, яке репрезентовано світом політичних партій, оскільки, аналізуючи структуровану партійну систему як деяку системну цілісність в першу чергу треба прояснити те, на ґрунті чого будується ця системна цілісність, в рамках якої системи вона функціонує та розвивається. Очевидно, що таким середовищем у партійній системі виступає світ політичних партій.

Як відомо, виникнення партій було зумовлено необхідністю інституціоналізації політичних рухів, розвитку парламентаризму в індустріальний період розвитку країн. Із моменту свого виникнення політичні партії значно еволюціонували. Змінився характер функціонування, їх роль у політичному процесі, що пов'язується зі специфікою соціально-політичного розвитку й особливостями окремих етапів генезису політичних партій, який, за М. Вебером, має три етапи: аристократичне групування, політичний клуб та масові партії. Захищаючи інтереси певних груп суспільства, політичні партії призводили до розколу суспільства, слугували джерелом конфліктів. Нарощувана диференціація інтересів різних груп суспільства зумовила зміну початкової функції представництва загальнонаціональних інтересів і перетворила партії в механізм виразу групових преференцій. Поява партій, як нової політичної реальності, перетворила політичну боротьбу із протистояння індивідів у взаємодію зацікавлених груп, які знаходяться в складних відносинах суперництва та співробітництва.

Поступово формується класичне інституційне розуміння політичних партій. Інститут політичних партій є результатом соціально-економічної та соціально-культурної еволюції суспільства. Місце та роль партій у конкретній політичній системі, характер відносин між ними зумовлюються впливом етнокультурних і демографічних процесів, історичних традицій, релігії тощо.

Наголошено, що основними інституційними ознаками українських політичних партій є те, що, по-перше, вони мають громадський характер, оскільки партія об'єднує на добровільних засадах громадян на основі спільності політичних інтересів; по-друге, партії є структурно розвиненими організаціями, які мають керівний апарат, розгалужену систему місцевих осередків; по-третє, основним завданням діяльності партій має бути участь у здійсненні влади. Тобто прототип інституціоналізованої партії класичного зразку, започаткованого в Україні, містить такі ознаки: наявність чітко визначеної та здебільшого ідеологічно-орієнтованої програми діяльності, відстоювання інтересів своєї соціальної бази, формування розгалуженої інфраструктури. Партії, які відповідають вищевказаним ознакам, складають світ політичних партій, який визначається як середовище партійної системи сучасної України.

У другому підрозділі *"Електоральні партії як специфіковані об'єкти (компоненти) партійної системи сучасної України"* узагальнено, що для того щоб інституціоналізовані

політичні партії стали специфікованими об'єктами (компонентами) партійної системи, вони мають отримати статус суб'єкта виборчого процесу. У зв'язку з цим, актуалізується питання включення до прототипу інституційного дизайну партії електоральної функції. Такі партії (а їх частіше всього називають "універсальними", "електорально-професійними" партіями або "партіями хапай всіх") вже не претендують на інтелектуальне і моральне керування масами, а орієнтуються на безпосередній успіх на виборах.

Процес перетворення партій в універсальні відбувається в напрямку укріплення їхнього безпосереднього зв'язку з державою, а також посилення зв'язків між партіями. Це призводить до того, що електоральна конкуренція стає більш керованою, партійні виборчі кампанії стають більш капіталомісткими і в той же час більш професійними й організованими, а лідери партій стають схожими на підприємців, які намагаються вигідно продати свій "політичний товар". Поступово зникають відмінні риси між членами та не членами партій. Ідеологічне підґрунтя таких партій набуває навмисно розмитого характеру, часто зводиться до еkleктичного набору передвиборчих гасел.

Вимога участі у виборах є законодавчо закріпленою нормою для українських партій. Згідно із Законом України "Про політичні партії в Україні" політична партія — це добровільне об'єднання громадян-прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах (стаття 2). Невисування політичною партією своїх кандидатів на вибори Президента та народних депутатів України протягом десяти років є підставою для анулювання її реєстраційного свідоцтва (стаття 24).

У третьому розділі **"Характеристика процесу структуризації партійної системи незалежної України в контексті електоральних взаємодій"** висвітлено механізм утворення української партійної системи, який безпосередньо зумовлений особливостями парламентської виборчої системи, зокрема способом визначення переможців на виборах народних депутатів України.

У першому підрозділі *"Електоральна формула як системоутворюючий фактор партійної системи на сучасному етапі розвитку українського суспільства"* з'ясовано, що в процесі структурування (системоутворення) партійної системи сучасної України основним є спосіб переведення голосів виборців у місця в парламенті. Останній чинить вирішальний вплив на процеси специфікації об'єктів партійної системи, оскільки саме вона стимулює чи навпаки стримує участь українських політичних партій у виборчому процесі.

В основі способу визначення переможців на виборах (електоральної формули) знаходиться метод, за допомогою якого голоси переводяться в місця. Ці методи можна поділити на дві категорії: ті, які застосовуються в одномандатних округах, і ті, що застосовуються в

багатомандатних округах. У першому випадку йдеться про мажоритарні електоральні формули, у другому — пропорційні. Для одномандатних мажоритарних систем притаманне персональне голосування, хоча часто кандидатами тут є, як правило, члени партії, обрані через партійні канали. Тут важливо брати до уваги характер надійності/ненадійності округу – якщо округ є ненадійним, то партія шукає особистість, яка могла б привернути до себе увагу; у надійних виборчих округах, де партія має (від виборів до виборів) достатню більшість голосів, вона не обтяжена пошуками кращого кандидата.

Розкрито, що мажоритарні системи відносної більшості зменшують партійне роздріблення аж до двопартійного формату. За сучасних умов це можливо лише на етапі вторинної структуризації. Мажоритарна система абсолютної більшості в одномандатних округах допускає і сприяє, завдяки сильній персоналізації голосу, тому, що виборці переходять партійні лінії (тут персоналізація максимальна). Особливо це спостерігається за альтернативного голосування, коли як за двотуровою системою в другому турі партії розпочинають "торги" за голоси виборців. В Україні мажоритарна формула абсолютної більшості діяла до виборів 1998 р.

Пропорційні системи (списочні та несписочні) принципово неможливі в одномандатних округах. У закритих списочних системах збільшується вплив центрального керівництва партій, оскільки саме партійна верхівка визначає порядок розташування кандидатів у списку, що значно підвищує партійну дисципліну (особливо якщо вона доповнена імперативним мандатом). Формула "найбільшої частки, що залишилася" більшою мірою сприяє утворенню невеликих партій. Саме ця формула діє в Україні, починаючи з виборів 2006 р. Якщо необхідно обмежити представництво великих партій, то потрібно використовувати досить високу квоту. Формула д'Ондта (або метод "найвищого середнього") вигідна більшим партіям. Формула Сен-Лаге вигідна малим партіям, а її модифікована форма — середнім за значенням партіям. Проте ці відмінності актуальні при невеликих округах: чим більше величина округу, тим менше виявляються специфічні ефекти застосування того чи іншого правила, і тим більш пропорційним стає результат. Іноді для стримування зайвої фрагментації застосовують загороджувальний бар'єр.

Відкриті списочні системи надають виборцеві велику свободу у виборі окремих кандидатів, тобто підвищує персоналізацію. Проте голосування проводиться за партійними списками.

У персоналізованій пропорційній системі (яку також називають змішаною чи мажоритарно-пропорційною системою) склад законодавчих зборів фактично визначається голосуванням за партійними списками в єдиному загальнонаціональному окрузі (чи територіальних округах). В Україні змішана формула діяла на парламентських виборах 1998 та 2002 рр.

Несписочні системи (система єдиного перехідного голосу, система єдиного неперехідного голосу) спочатку створювалися з метою ослаблення партійного впливу, проте цей намір пододала сила партій: на виборах за цією формулою дуже часто перетинаються партійні лінії і переважають

партійні ототожнення, тобто виборці знають, які партії стоять за кожним кандидатом, і тому голосують відповідним чином. Система єдиного перехідного голосу дає виборцям максимальну свободу вибору, а контроль партійного керівництва зводиться нанівець. Вона підвищує персоналізацію виборчого процесу і, отож, слабо сприяє зміцненню політичних партій. У системі неперехідного голосу значно нівелюється персональний елемент порівняно з системою перехідного голосу, а це означає, що підвищується роль партійного апарату.

У другому підрозділі *"Первинне та вторинне структурування партійної системи в незалежній Україні"* розкрито, що ознакою "зрілості" партійної системи є її структурованість. Початковим етапом партогенезу є первинна структуризація партійної системи. На цьому етапі визрівають необхідні передумови існування партійної системи, формуються відповідні умови, ресурси, інфраструктура тощо, тобто формується інституційний каркас майбутньої структурованої партійної системи.

Базовою передумовою структурування політичних партій є конструювання формату партійної системи. Формат партійної системи має суттєве значення для підтримання стабільного розвитку демократичних політичних систем. Принциповим при визначенні формату партійної системи в сучасній Україні є кількість партій та характер взаємозв'язку з виборчою системою. Партійні системи, за Дж. Сарторі, застосовуються лише до "важливіших партій", які володіють або коаліційним потенціалом, або потенціалом "шантажу". Важливість партій значною мірою залежить від розподілу електорату, який склався до появи структурованої партійної системи. Електоральна формула, що застосовується на виборах народних депутатів України, певним чином зв'язує розподіл прихильників тієї чи іншої групи, що історично склався на тій чи іншій території, і визначення формату партійної системи таким чином, що електоральні партії — специфіковані об'єкти партійної системи — володіючи підтримкою певної частки виборців, перетворюються на "важливіші партії", що утворюють формат партійної системи.

У дослідженні показано, що наслідком процесу первинної структуризації політичних партій у сучасній Україні є формування інституційного каркасу партійної системи. Після завершення первинної структуризації партійна система у своєму існуванні проходить етапи функціонування, розвитку, відтворення формату (вторинна структуризація) партійної системи. На етапі функціонування партійної системи створюється (відтворюється) культурно-правовий комунікаційний простір, у якому здійснюються статутні завдання політичних партій, що включені у формат партійної системи.

Четвертий розділ **"Вплив електоральної формули на процеси становлення та розвитку партійної системи сучасної України"** присвячено розкриттю процесу партійного системоутворення за часів українського державотворення пов'язаного зі змінами у способі переведення голосів виборців у парламентські місця.

У першому підрозділі *"Передумови становлення виборчої та партійної систем в сучасній Україні"* визначено, що становлення виборчої та партійної системи в Україні відбувалося асинхронно, оскільки виборчі традиції були закладені ще з перших державних утворень на українських землях, тоді як партії виникають лише наприкінці XIX ст. Справжньою парламентською школою політичної боротьби для українців були вибори до Державної Думи Російської імперії та діяльність у ній.

Важливим етапом укріплення партійних традицій були виборчі кампанії до Всеросійських установчих зборів та Установчих зборів України, а також діяльність у Всеросійському парламентському форумі. Укріплення партійних та виборчих традицій відбувалося також під час діяльності Центральної Ради УНР, нетривалого періоду діяльності Національної Ради ЗУНР та кількадечної роботи парламенту Карпатської України. Особливий внесок у розвиток традицій в організації партійної роботи і виборів зроблено в період існування Радянської України. Виділені зачатки інституційних форм партійної діяльності та проведення виборів розглядаються як передумови становлення виборчої та партійної систем сучасної України.

Незважаючи на значний досвід попередніх років, українська виборча система почала формуватись тільки на початку 1990-х рр. Тільки в березні 1990 року в Україні, згідно з новим виборчим законом 1989 р., були проведені перші напівдемократичні вибори на основі мажоритарної системи абсолютної більшості, що забезпечували конкуренцію окремих кандидатів, а не партій.

У другому підрозділі *"Етапи формування партійної системи на сучасному етапі розвитку українського суспільства"* досліджено, що Закон України "Про об'єднання громадян", прийнятий у 1992 р., відіграв позитивну роль у формуванні та розвитку політичних партій; на його основі в Україні почала зароджуватися багатопартійність — перший етап формування багатопартійної системи.

Вибори 1994 р. показали, що система абсолютної більшості гальмує процес утворення партійної системи, оскільки не заохочувала політичних діячів пов'язувати себе з певною політичною партією; не сприяла зміцненню партій, що підтверджувалося наявною в країні та парламенті мультипартійною системою з дрібними, вкрай атомізованими, слабкими партіями. Це викликало нагальну потребу зміни виборчого законодавства.

Проголошення незалежності надало Україні змогу будувати державу на засадах демократії. Перші кроки важко було назвати вдалими: вкрай атомізована партійна система і неузгоджене виборче законодавство не тільки не сприяли зміцненню політичної системи, а й навіть поглиблювали вже існуючі кризи в різних сферах суспільного життя. Прийняття Основного закону у червні 1996 р., який закріпив конституційно-правовий статус політичних партій (ст. 35-36),

виборів (розділ III), порядок формування і обсяг повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування, ініціювало проведення першої виборчої реформи 1997 р.

У 1997 р. була запроваджена змішана незв'язана мажоритарно-пропорційна система. За результатами виборів 1998 р. 4-ох відсотковий загороджувальний бар'єр пододало вісім партій. Такий позитивний результат та розташування політичних сил у парламенті свідчив про зміну партійної системи з атомізованої на систему поляризованого плюралізму. За результатами наступних чергових виборів 2002 р., що проводились також за змішаною системою, до Верховної Ради потрапило вже шість партій, а наявність двосторонньої опозиції свідчила про те, що партійна система України зробила крок в напрямку системи поміркованого плюралізму.

Визначення Законом України "Про вибори народних депутатів України" політичних партій суб'єктом виборчих змагань дало можливість започаткувати новий тип виборчої кампанії в Україні, піднесло роль партій у суспільстві, стимулювало внутрішні процеси партійного розвитку. Відповідно до Закону політичні партії отримали не тільки пріоритетне право висувати кандидатів у депутати, а й гарантоване представництво у виборчих комісіях, що зробило процес більш відкритим, сприяло запобіганню виникнення конфліктних ситуацій як під час виборчої кампанії, так і після виборів.

Показано, що помітною подією у суспільному житті України було прийняття у 2001 р. Закону України "Про політичні партії в Україні". Реалізація цього закону покликана сприяти формуванню належних правових засад для розвитку політичної системи в державі, створенню в Україні сильних і відповідальних політичних партій. Цим законом була встановлена електоральна функція партій.

Процес формування партійної системи України на сучасному етапі не можна розглядати поза контекстом політичної реформи загалом. За М. Уоллерстайном, парламентарна система, якщо вона ґрунтується на партійно-пропорційних засадах (а саме до такого типу можна віднести модель демократичного устрою зі змінами до Конституції, які були зроблені у грудні 2004 р.) стимулює рух до політичного діалогу та партійно-ідеологічного компромісу між політичними силами, уможливорює більш чутливе й гнучке відображення в структурах і діях вищої державної влади різноманітних потреб і настроїв громадян та громад. За цих умов народ отримує такий уряд, за який він голосував. Але зворотнім боком гнучкості парламентарного врядування буває урядова нестабільність. У разі вотуму недовіри урядові з боку законодавців або розпаду урядової коаліції чи втрати правлячою партією більшості місць у парламенті, глава уряду мусить піти у відставку або ж погодитися на дострокові загальні вибори, після яких відбувається нове формування уряду.

Реформа виборчої системи 2004 р. істотно підвищила роль політичних партій у виборчому процесі та взагалі у політичному житті України, роблячи їх чи не єдиним дієвим суб'єктом української політики. Це в стратегічній довгостроковій перспективі дозволить подолати ситуацію,

коли з великої кількості політичних партій лише деякі повністю відповідають загальноновизнаним критеріям, що застосовуються до таких структур.

Події 2004-2007 рр. засвідчили, що на політичній арені мають залишитися декілька потужних, масових партій. Сьогодні населення у своїй більшості схиляється до голосування за лідерів партій, а не за партійні програми, які мало чим відрізняються одна від іншої. Перші результати виборчої реформи 2004 р., відповідно до якої Верховна рада України формується за пропорційною системою повного представництва, показали, що до парламенту потрапило лише п'ять партійно-політичних суб'єктів: за підсумками виборів 2006 р. — Партія регіонів (ПР), блок Юлії Тимошенко (БЮТ), Народний союз "Наша Україна" (НСНУ), Соціалістична партія України (СПУ) та Комуністична партія України (КПУ); за підсумками дострокових виборів 2007 р. — ПР, БЮТ, Блок "Наша Україна-Народна самооборона", Блок Литвина та КПУ. Між цими суб'єктами (крім, напевно, КПУ) практично відсутні фундаментальні ідеологічні протиріччя, що представляє широкі можливості для створення парламентсько-урядових коаліцій. Є всі підстави стверджувати, що в Україні сформувалася (принаймні в її основних параметрах) партійна система поміркованого плюралізму. Тобто за всіма ознаками багатопартійність в Україні розвивається в такому напрямку: атомізована система — система поляризованого плюралізму — система поміркованого плюралізму.

У **висновках** здійснено узагальнення результатів проведеного дослідження:

1. Об'єктами, що вступають у партійне системоутворення (системодію) в сучасній Україні є інституціоналізовані політичні партії, а також їх об'єднання (блоки, коаліції тощо). Класичний прототип масової політичної партії, який покладено в основу інституціоналізації українських політичних партій, інтегрує такі ознаки, як наявність чітко визначеної та здебільшого ідеологічно орієнтованої програми діяльності, відстоювання інтересів своєї соціальної бази, формування розгалуженої інфраструктури.

2. У сучасний період розвитку партійної системи України (згідно із Законом України «Про політичні партії в Україні», прийнятого в 2001 р.) базова модель інституціоналізованої політичної партії обов'язково доповнюється вимогою її участі у виборах. Партії, які набувають статусу суб'єктів виборчого процесу на парламентських виборах, перетворюються із об'єктів світу політичних партій у специфіковані об'єкти (компоненти) партійної системи.

3. Специфікація елементів системи здійснюється загальною властивістю, яка має назву системоутворюючої властивості (системоутворюючого фактора). Таким чинником у процесі структурування (системоутворення) партійної системи виступає електоральна формула — спосіб переведення голосів виборців у місця в парламенті. Електоральна формула чинить вирішальний вплив на процеси специфікації об'єктів партійної системи, оскільки саме вона стимулює чи

навпаки стримує участь політичних партій у виборчому процесі. В основі електоральної формули є метод, за допомогою якого голоси переводяться в місця.

4. Виявлені такі основні ефекти електоральних формул: системи відносної більшості зменшують партійне роздріблення; система абсолютної більшості допускає і сприяє тому, що виборці переходять партійні лінії; у закритих списочних системах збільшується вплив центрального керівництва партій; у персоналізованій пропорційній системі (яку також називають змішаною чи мажоритарно-пропорційною системою) склад законодавчих зборів фактично визначається голосуванням за партійними списками в єдиному загальнонаціональному окрузі (чи територіальних округах); відкриті списочні системи надають виборцеві велику свободу у виборі окремих кандидатів, проте голосування проводиться здебільшого за партійними списками; несписочні системи (система єдиного перехідного голосу, система єдиного неперехідного голосу) використовуються у країнах з розвинутою політичною культурою — вони спочатку створювалися з метою ослаблення партійного впливу через значну персоналізацію голосування, проте виборці знають партійну приналежність кандидатів і тому голосування є, по суті, партійним.

5. В Україні процес партійного системоутворення відбувався під значним впливом виборчої системи. Вибори 1994 р. показали, що система абсолютної більшості гальмує процес утворення партійної системи, оскільки не заохочувала політичних діячів пов'язувати себе з певною політичною партією та не сприяла зміцненню партій, що підтверджувалося наявною в країні та парламенті мультипартійною системою з дрібними, вкрай атомізованими, слабкими партіями. Вибори 1998 р., які проводилися за змішаною незв'язаною мажоритарно-пропорційною системою з 4-ох відсотковим загороджувальним бар'єром, сприяли зміні партійної системи з атомізованої на систему поляризованого плюралізму, а згідно виборів 2002 р. партійна система зробила крок в напрямку системи поміркованого плюралізму. Цей формат був остаточно закріплений на виборах 2006-2007 рр., які проводилися за пропорційною системою повного представництва з 3-ох відсотковим загороджувальним бар'єром.

Головні положення дисертаційного дослідження викладені в наступних працях автора:

1. Шачковська Л. С. Теоретико-методологічні засади вивчення впливу електоральних процесів на структурування партійних систем / Л. С. Шачковська // Політологічний вісник. — 2009. — Вип. 39. — С. 319-328.

2. Шачковська Л. С. Вплив виборчої системи на становлення багатопартійності в Україні / Л. С. Шачковська // Вісник Дніпропетровського університету. Сер.: Філософія. Соціологія. Політологія. — 2009. — Вип. 19. — С. 377-382.

3. Шачковська Л. С. Виборча реформа 2004 р. та її вплив на процеси трансформації партійної системи України / Л. С. Шачковська // Політологічний вісник. — 2009. — Вип. 40. — С. 405-416.

4. Шачковська Л. С. Вплив виборчої системи на декомпозицію формату інституційного прототипу сучасних політичних партій / Л. С. Шачковська // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер.: Політологія, соціологія, філософія. — Ужгород: Вид-во Ужгородського національного університету «Говерла», 2009. — Вип. 11. — С. 130-134.

5. Шачковська Л. С. Виборча реформа 1997 р. та її вплив на процеси трансформації партійної системи України / Л. С. Шачковська // Грані. — 2009. — № 3. — С. 113-118.

АНОТАЦІЇ

Шачковська Л. С. Електоральна формула як чинник структурування партійної системи сучасної України. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 — політичні інститути та процеси. Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2009.

Дисертація присвячена вивченню впливу електоральної формули як способу переведення голосів виборців у місця в парламенті (парламентська виборча система у вузькому значенні) на процеси структурування партійної системи сучасної України. У роботі запропоновано розглядати партійну систему України на сучасному етапі її розвитку як сукупність пов'язаних між собою інституціоналізованих політичних партій, а також їх об'єднань (блоків, коаліцій тощо). Розкрито механізм перетворення об'єктів світу політичних партій у специфіковані об'єкти партійної системи. Виявлені основні ефекти електоральних формул, зокрема, системи абсолютної більшості, пропорційної системи повного представництва, персоналізованої пропорційної системи. Досліджено основні етапи структурування партійної системи України. Визначено, що напередодні і в перші роки незалежності створено умови для утворення мультипартійного формату, в 1998-2002 рр. здійснено перетворення атомізованої системи в систему поляризованого плюралізму, а з 2006 р. відбувається трансформація системи поляризованого плюралізму в систему поміркованого плюралізму.

Ключові слова: партійна система, електоральна формула, партійне системоутворення (системодія), інституціоналізована політична партія, електоральна партія, етапи формування партійної системи сучасної України.

Шачковская Л. С. Электоральная формула как фактор структуризации партийной системы современной Украины. — Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 — политические институты и процессы. Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара. Днепропетровск, 2009.

Диссертация посвящена изучению влияния электоральной формулы как способа перевода голосов избирателей в места в парламенте (парламентская избирательная система в узком значении) на процессы структуризации партийной системы современной Украины. В работе предложено рассматривать партийную систему Украины на современном этапе ее развития как совокупность связанных между собой институционализированных политических партий, а также их объединений (блоков, коалиций и т.п.). Раскрыт механизм преобразования объектов мира политических партий в специфицированные объекты партийной системы: институционализированные политические партии (и/или их объединения) вступают в партийное системообразование (системодействие), в ходе которого они преобразуются в электоральные партии (и/или избирательные объединения, созданные на партийной основе) под решающим влиянием электоральной формулы, которая стимулирует (поощряет) или наоборот сдерживает участие политических партий в избирательном процессе. Выявлены основные эффекты электоральных формул, в частности, системы абсолютного большинства, пропорциональной системы полного представительства, персонализированной пропорциональной системы.

Исследованы основные этапы структуризации партийной системы Украины. Прослежено, что в Украине процесс партийного системообразования происходил под значительным влиянием избирательной системы. Выборы 1994 г. показали, что система абсолютного большинства тормозит процесс образования партийной системы, поскольку она не поощряла политических деятелей связывать себя с определенной политической партией, тем самым это не способствовала укреплению партий. Выборы 1998 г., которые проводились на основе формата смешанной несвязанной мажоритарно-пропорциональной системы с 4-х процентным заградительным барьером, способствовали трансформации атомизированной партийной системы в систему поляризованного плюрализма, а по результатам выборов 2002 г. партийная система сделала шаг в направлении к системе умеренного плюрализма. Этот формат партийной системы был окончательно закреплён на выборах 2006-2007 гг., которые проводились на основе пропорциональной системы полного представительства с 3-х процентным заградительным барьером.

Ключевые слова: партийная система, электоральная формула, партийное системообразование (системодействие), институционализированная политическая партия, электоральная партия, этапы формирования партийной системы современной Украины.

Shachkovs'ka L. S. Electoral formula as a factor of structuration of modern Ukraine party system. — Manuscript.

The theses on receiving the Candidate's scientific degree of Political Sciences – speciality 23.00.02 — political institutes and processes. Dnipropetrovs'k national university by name Oles' Gonchar. Dnipropetrovs'k, 2009.

Theses is devoted the study of electoral formula influence of as a method of electors voices transformation into the parliament places (the parliamentary electoral system in a narrow meaning) on the processes of structuring of modern Ukraine party system. The party system of Ukraine is suggested to examine as aggregate linked institutional political parties, and also their associations (blocks, coalitions, etc.). The mechanism of transformation of the political parties world objects into the specified objects of the party system is exposed. The basic effects of electoral formulas are exposed; in particular, systems of absolute majority, proportional system of complete representation office, personalized proportional representation electory system. The basic stages of Ukraine party system structuring are investigated. Certainly, that before and in the first years of independence the conditions for multiparty format formation are created, in 1998-2002 the atomic system is carried out into the system of polarized pluralism, and in 2006 there is transformation of the polarized pluralism system into the system of moderate pluralism.

Keywords: party system, electoral formula, building of the party system (action of system), institutional political party, electoral party, stages of forming of modern Ukraine party system.